

УДК 316.614.032

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-1-6>**Католик Галина Вікторівна,**

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри практичної психології,
Інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2169-0018>

Карпенко Євген Володимирович,

доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри практичної психології,
Інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4046-0410>

СОЦІАЛЬНІ ОЧІКУВАННЯ МІГРАНТІВ У ЧАС ШИРОКОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ В УКРАЇНІ

***Анотація.** У статті описане теоретичне дослідження феномену соціальних очікувань мігрантів у час широкомасштабної війни росії в Україні та їх зв'язку із психологічними захистами особистості.*

Наведено теоретичне обґрунтування соціальних очікувань у рамках наукових досліджень А. Адлера, К. Хорні, К. Роджерса, В. Франкла, а також обґрунтовано роль та значення психологічних механізмів захисту в психоаналітичних теоріях (А. Адлера, А. Фройд, З. Фройд, К. Хорні).

Визначено, що соціальні очікування засновані на впевненості у їх реалізації і значною мірою детермінують поведінку особистості. Також соціальні очікування відіграють роль важливих адаптаційних механізмів, адже допомагають ефективно приймати ситуацію соціальної невизначеності.

Описано рівні функціонування соціальних очікувань, а саме внутрішньо-особистісний рівень, міжособистісний та міжгруповий.

Проведений теоретичний аналіз дав змогу сформуванню гіпотетичну модель соціальних очікувань у контексті механізмів психологічного захисту, до якої увійшли такі механізми захисту, як ідентифікація, ізоляція, інтроєкція, раціоналізація, проєкція та реактивне утворення.

Обґрунтовано роль та значення формування соціальних очікувань у переживанні складних і травматичних подій війни, з якими стикаються як українці загалом, так і мігранти зокрема. Зазначено, що соціальні очікування формують образ бажаного майбутнього і тим самим допомагають справлятися із окресленням перспектив та плануванням.

Разом із тим вони суттєво зменшують негативні емоційні переживання та вселяють почуття внутрішнього балансу й комфорту.

***Ключові слова:** очікування, соціальні очікування, психологічний захист, війна, травматичні події, мігранти.*

Katolyk Halyna, Karpenko Yevhen. Social expectations of migrants at the time of Russia's large-scale war in Ukraine

***Abstract.** The article describes a theoretical study of the phenomenon of social expectations of migrants during Russia's large-scale war in Ukraine and their connection with psychological defences of the individual.*

The article provides a theoretical justification of social expectations within the framework of scientific research by A. Adler, C. Horney, C. Rogers, and V. Frankl, and substantiates the role and importance of psychological defence mechanisms in psychoanalytic theories (A. Adler, A. Freud, S. Freud, C. Horney).

It has been determined that social expectations are based on confidence in their realisation and largely determine the behaviour of an individual. Also, social expectations play the role of important adaptation mechanisms, as they help to effectively accept the situation of social uncertainty.

The levels of functioning of social expectations are described, namely the intrapersonal level, interpersonal and intergroup levels.

The theoretical analysis allowed the author to form a hypothetical model of social expectations in the context of psychological defence mechanisms, which includes such defence mechanisms as identification, isolation, introjection, rationalisation, projection and reactive formation.

The article substantiates the role and significance of the formation of social expectations in experiencing the complex and traumatic events of war faced by both Ukrainians in general and migrants in particular. It is noted that social expectations form an image of the desired future and thereby help to cope with the definition of prospects and planning.

At the same time, they significantly reduce negative emotional experiences and instil a sense of inner balance and comfort.

Key words: *expectations, social expectations, psychological protection, war, traumatic events, migrants.*

Вступ. Вимушена міграція в умовах війни в Україні супроводжується як змінами соціального та природного середовища існування, так і звичного способу життя, професійного розвитку, ціннісно-сміслових орієнтирів тощо.

Наукові дослідження свідчать, що в людей, які перебувають у вимушеній міграції протягом тривалого часу, поступово спотворюються поведінкові сценарії, особистісні якості, відбувається втрата навичок адаптивної сімейної взаємодії. Наслідком цього є не лише велика вірогідність виникнення психічних розладів у вимушено мігрованих осіб, але й збільшення кількості сімей, які розпадаються, або характеризуються сімейним насильством, асоціальними, девіантними формами поведінки їх членів, у тому числі й дітей, маргінальним суспільним статусом, відсутністю умов для особистого розвитку.

Підкреслимо, що особливістю функціонування особистості у екстремальних та кризових умовах, якими супроводжується війна, є постійне бажання вийти з них, оскільки домінуючим завданням є виживання, а весь стан особистості пронизаний очікуваннями [1, с. 50]. Очікування формуються на підставі впевненості суб'єкта в їх реалізації, а у період високого рівня невизначеності очікування постають важливими чинником формування поведінки особистості.

Тому надзвичайно актуальним є дослідження особливостей соціальних очікувань крізь призму механізмів психологічного захисту, які мають безпосередній вплив та поведінку мігрантів.

Метою дослідження є теоретичне вивчення особливостей соціальних очіку-

вань (як форми механізмів психологічного захисту) у вимушених мігрантів у час широкомасштабної війни росії в Україні.

Матеріал та методи. В основі теоретичного дослідження проблеми лежить висвітлення соціальних очікувань як одного з захисних механізмів, що знаходимо у працях А. Адлера, К. Роджерса, З. Фройда, А. Фройд, К. Хорні, В. Франкла та ін. [2; 3; 4].

Український вчений І. Попович стверджує, що соціальні очікування являють собою «складне соціально-психологічне утворення, зміст якого залежить від рівня розвитку людини, її індивідуально-психологічних особливостей, від складових самосвідомості: самооцінки, домагань, рефлексії», а також... образу «Я» й концепції «Я» [5; 6]. Вони передбачають конструювання та відтворення соціальної дійсності та психологічної регуляції поведінки, які, з нашої точки зору, тісно пов'язані з механізмами психологічного захисту.

Також соціальні очікування – це своєрідні пристосувальні процеси, властивості, якості, яких набуває особистість у процесі соціалізації в ситуації соціальної невизначеності. Вони детерміновані природою, виникають із народженням та розгортаються протягом життя. Вони є оберегами душі, вмонтовані у механізми психологічного захисту, запобігають руйнівному усвідомленню особистістю різного трагічного та травмивного досвіду з надмірною гамою руйнівних переживань та перцепцій, сприяють збереженню психологічного гомеостазу, стабільності, вирішення внутрішньо-особистісних конфліктів і протікають на рівнях свідомості [6].

Механізми психологічного захисту як форма соціальних очікувань допомагають людині стабілізувати свій внутрішній стан, усунути емоційний дискомфорт, що є вкрай важливим та необхідним саме в час широкомасштабного нападу росії на Україну.

Поняття соціальних очікувань є одним із ключових у психологічній науці. Про його існування йшла мова досить давно, але наукове обґрунтування відбулося лише на початку ХХ ст. Одне з визначень соціальних очікувань – це суб'єктивні орієнтації, що є сукупністю соціальних настанов, стереотипів поведінки, оцінок трансформацій, соціальних процесів та значущих явищ, що підтримують та формують члени соціальної групи та суспільства, загалом [6].

Низка науковців, транслюючи погляди А. Фройд, зазначають, що вона у своїх працях вказувала на те, що соціальні очікування, як і механізми психологічного захисту, запобігають руйнуванню за розпаду патернової сфери, підтримують гомеостатичний психічний стан особистості. У її працях вперше зустрічається розгорнуте тлумачення поняття соціальні очікування, які проявляються через «психологічний захист» і вона окреслює їх як діяльність «Я», яка вступає в силу в той час, коли «Я» порушує баланс і схиляється до виснажливої маніакальної активності мотиваційної сфери.

Соціальні очікування – це перцептивні, інтелектуальні й кінестетичні дії різного рівня завантаженості та складності, що провокуються у процесі різномірного буття та пізнання, попереднього досвіду та проектується у майбутнє [4; 7].

Часто соціальні очікування розглядають у контексті адаптаційного процесу особистості. У цьому зрізі соціальні очікування трактують як специфічну діяльність психіки, яка компенсує ситуацію фрустрації, або будь-яку загрозу для неї. Коли відповідна психічна діяльність закріплюється в ситуації загрози, вона починає забезпечувати процес адаптації особистості до умов середовища [7].

В. Франкл у своїх працях говорив про ситуативну поведінку та соціальні очікування, які експлікуються у ситуації екзистен-

ційного вакууму, або фрустрації особистості [3]. К. Роджерс вважав, що у процесі життя людина може змінювати свої мотиви поведінки та соціальні очікування і їй необхідно визначати нову тактику дій, яка дозволить зберегти цілісність її особистості, попередить її руйнування.

А. Адлер також досліджував особистість та її поведінкову та мотиваційну сфери. В основі усієї активності людини він вбачав прагнення до подолання відчуття неповноцінності. Основні механізми захисту він зводив до гіперкомпенсації та компенсації, які спрямовані на боротьбу саме з відчуттям неповноцінності та являють собою соціальні очікування [2].

Низка науковців вважають, що соціальні очікування як захисні механізми формуються не лише в процесі життя, а й заучуються в ході реальної взаємодії з іншими людьми, у першу чергу – з батьками. Конкретний набір таких стратегій визначається типовим характером самої взаємодії і силою, яка супроводжує емоційні переживання.

Науковці, що працюють у межах патології особистості, зробили спробу пов'язати індивідуальні особливості особистості з механізмами захисту та соціальними очікуваннями, які вона використовує.

Дослідник Г. Саліван вважав, що соціальні очікування – це система регуляції, що запускається у процесі самоздійснення індивідуальності в певні часові проміжки, коли процес розвитку гальмується або потрапляє у кризові ситуації.

К. Г. Юнг, Е. Еріксон, В. Райх, В. С. Роттенберг, Ф. Василюк прагнули пояснити феномен соціальних очікувань крізь призму психологічного захисту. В їх роботах йдеться про те, що ці механізми являють собою базові компоненти структури особистості, що не усвідомлюються суб'єктом, але визначають спрямованість психіки в цілому. Основною і головною їх функцією є збереження здорового образу «Я» [8].

Своєю чергою, І. Савельчук зазначає що динамічність соціальних очікувань залежить від впливу сім'ї та близького оточення,

ресурсних можливостей, позитивного досвіду практичної поведінки, досвіду подолання впливу психотравмуючих факторів, ставлення до ціннісних принципів та переконань, прояву індивідуальних рис та здібностей [9, с. 114].

Як бачимо, соціальні очікування та механізми психологічного захисту вплетені одні в одних, тому в подальшому ми будемо розглядати їх у тісній взаємодії.

Терміни «психологічний захист» та «захисні механізми» були запропоновані З. Фройдом. У його трактуванні захисні стратегії використовуються особистістю у випадках саморуйнування, і тоді інстанція Его актуалізує цю здатність психіки задля самозбереження організму. До таких «технік» З. Фройд відносив: витіснення; здійснення того, що не сталося; ідентифікацію; ізоляцію; інтроєкцію; викривлення до протилежності; звернення проти особи; проекцію та сублимацію [10].

Продовжуючи теорію батька, А. Фройд розширила концепцію механізмів психологічного захисту та запропонувала її у праці «Психологія Я та захисні механізми». У саме поняття цього феномену А. Фройд вкладає розуміння про те, що сама адаптація диктує нам інваріантність вирішення стратегії виживання. Ці стратегії полягають у компромісі між несвідомими потягами, досвідом, конфліктом усіх сфер свідомості та інстинктом виживання. Механізми психологічного захисту спрямовані на зменшення тривоги, викликані інтрапсихічним конфліктом.

Власне тому в них закладені феномени соціального очікування. А. Фройд вважала, що захисний механізм ґрунтується на двох типах реакцій: блокуванні вираження імпульсів у свідомій поведінці та викривленні їх до такої міри, щоб початкова їх інтенсивність помітно знизилась чи відхилилась у бік. У цьому контексті соціальні очікування відіграють домінуючу роль.

А. Фройд трактувала захисні механізми крізь призму психодинамічної концепції та назвала такі: витіснення (придушення, пригнічення); регресію; формування реакції; ізоляцію; заперечення (анулювання) здійсненої дії, того, що відбувається; проекцію; інтроєкцію; звернення на власну особистість; перетворення у свою протилежність; субли-

мацію [11]. Захисний механізм переміщення А. Фройд часто називала сублимацією (власне тому він не наділений окремою позицією). Згодом цей список було доповнено новими механізмами, спрямованими проти зовнішніх фрустраторів: втеча від ситуації; заперечення; ідентифікація; обмеження Я [11].

Однак цей перелік не повний, він потребує оновлення і збагачення власне захисними адаптивними механізмами як раціоналізація, фантазія, конверсія, символізація, переміщення, які чітко відносяться до феномену «соціальні очікування».

Надалі в роботах психоаналітиків різних шкіл, течій та напрямів уточнювалося розуміння виявлених соціальних очікувань і постулювалася наявність ще низки інших механізмів захисту.

Результати дослідження. Підсумовуючи теоретичні постулати, можна твердити, що соціальні очікування існують на трьох рівнях функціонування організму, без їх комплексної дії, процес адаптації перестає функціонувати. Це власне внутрішньо-особистісний рівень, міжособистісний та міжгруповий рівні (рис. 1).

Своєю чергою, «Внутрішній» захист – це актуалізація захисних механізмів при загрозі Я-образу (особистісній ідентичності) зі сторони власного досвіду. Захист, спрямований на збереження Я-образу в міжособистісній взаємодії, – актуалізація захисних механізмів при загрозі особистісній ідентичності суб'єкта зі сторони «іншого». При цьому припускається, що взаємодія повністю детермінується індивідуальними стосунками та характеристиками.

Під захистом, спрямованим на збереження Ми-образу, тобто Я-образу суб'єкта як члена певної соціальної групи, О. Захарова розуміє актуалізацію захисних механізмів при загрозі соціальної ідентичності індивіда у взаємодії його як члена певної соціальної групи з членами інших груп. Цей тип взаємодії значною мірою детермінується соціальними стереотипами міжгрупового сприйняття та соціальними очікуваннями.

Враховуючи ситуацію та можливі варіанти вирішення складної ситуації, включаються механізми соціального очікування, які задіюють психологічні захисти.

Рис. 1. Соціальні очікування: рівні функціонування

Психологічний захист у контексті соціальних очікувань має два вектори соціальної взаємодії: конструктивний та деструктивний. Перший, вочевидь, виявляється у конструктивних соціальних очікуваннях і прагне змінити ситуацію на краще або бодай не нашкодити. Другий тяжіє до руйнування ситуації з деструктивним, руйнівним прогнозом.

До конструктивних механізмів психологічного захисту належать компенсація та сублімація.

Компенсація – соціальні очікування переносяться зі сфери фрустрацій у сферу альтернативних перспектив з очікуванням успішного результату діяльності. Там є надія на самозбереження та утримання позитивного образу Я («... Не везе у грі, успіх буде у коханні», в кар'єрі, в битві на полі бою за свободу держави) = *соціальні очікування*.

Сублімація – перенесення парціальних інстинктів у соціально прийнятне дійство, творчість, працю тощо (застосування арт-терапії через нещасні стосунки, стати вихователькою у дитячому садочку при відсутності власних дітей, волонтерство, участь у військових діях тощо) = *соціальні очікування*.

До деструктивних механізмів психологічного захисту належать витіснення, проекція, заміщення, регресія, формування реакції, раціоналізація, втеча.

Регресія – повернення до власного стану дитини. Інколи чуємо «впав в дитинство» (коли дорослі у конфлікті ображаються, не розмовляють, коли емігрант шукає людину з корінного населення, на якого опирається

зі всієї сили, коли після травматичного досвіду людина скручується калачиком у ліжку) = *соціальні очікування*.

Витіснення – штучне забування людиною травматичних подій через їх блокування їх усвідомлення, викидання у більш глибокі пласти психіки.

Заміщення – перенесення агресивних імпульсів на менш небезпечного для особи об'єкта (булінг на роботі переноситься на членів сім'ї, тварин, друзів) = *соціальні очікування*.

Проекція – приписування власних неприйнятних рис характеру іншим людям для самозбереження власного нарцисичного Я.

Формування реакції – у такий спосіб людина захищає себе від табуованих вчинків шляхом формування патернів протилежного характеру (при надмірному потягу до порядку, педантичності людина приховує бажання покопирсатися в нечистотах) = *соціальні очікування*.

Раціоналізація – створення для себе певної міфології у випадку невдачі (на цю тему створено численні казки по типу «Лисички та півника» «Солом'яного бичка») = *соціальні очікування*.

Втеча – свідоме уникання тривожних, фруструючих, травматичних ситуацій через пережиті негативні дитячі досвіди = *соціальні очікування*.

Як бачимо, як у конструктивні, так і в деструктивні форми психологічного захисту містять у собі соціальні очікування. Таким чином робимо висновок, що соціальні очікування можуть мати як конструктивний, так і деструктивний характер, що зумовлено дією тих чи інших механізмів психологічного захисту.

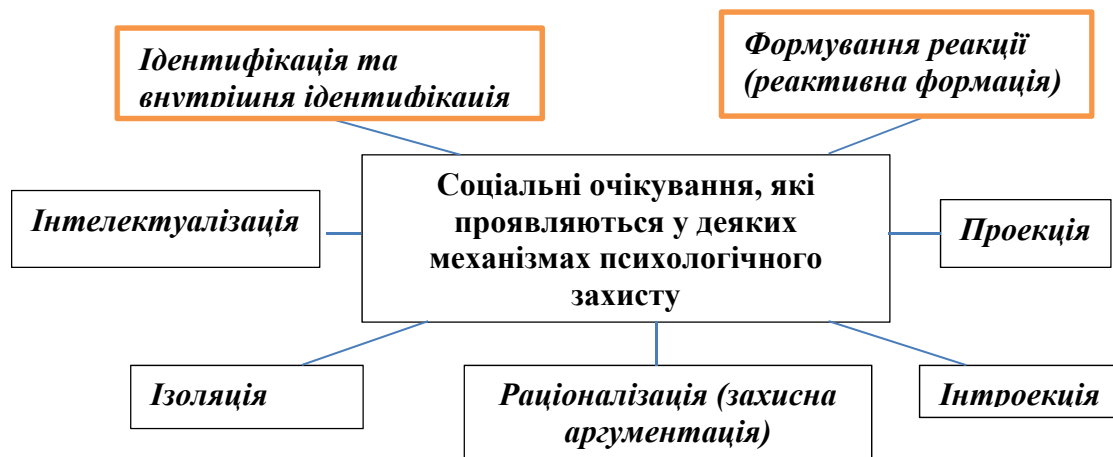

Рис. 2. Гіпотетична модель соціальних очікувань у контексті механізмів психологічного захисту (за авторством Католик Г.В.)

Основною функцією соціального очікування є «відсторонення» особистістю самої себе від негативних, травмивних ситуацій. Це визначення можна застосовувати у ситуації, коли особистість бажає помістити себе у міф бажаного майбутнього, що дозволяє долати психологічний дискомфорт (наприклад, воїни говорять, що на війні вони по справжньому повірили у Бога і повірили в те, що той, хто загине у бою, обов'язково потрапить у Рай).

У результаті такої міфологізації може компенсуватися негативізм, змінитися система міжособистісної взаємодії, компенсуватися екзистенційна пустка. На основі теоретичного аналізу проблеми нами була побудована гіпотетична модель соціальних очікувань у контексті механізмів психологічного захисту (рис. 2).

Ця модель чітко відображає й узагальнює віддзеркалення соціальних очікувань у кон-

кретних механізмах захисту, а саме ідентифікації, ізоляції, інтроекції, раціоналізації, проєкції, та реактивному утворенні.

Висновки. Теоретичний аналіз проблеми соціальних очікувань дав змогу експлікувати їхній зв'язок із механізмами психологічного захисту особистості, як в конструктивних, так і деструктивних формах.

Соціальні очікування як варіант психологічного захисту дозволяють особистості мінімізувати вплив негативних травмивних подій. У ситуації переживання травмивних та кризових подій, пов'язаних із війною, допомагають створювати міф «бажаного майбутнього», підтримувати віру в нього і таким чином знижувати емоційний дискомфорт.

Тому завдяки соціальним очікуванням суттєво знижується рівень негативних емоційних проявів, змінюється система міжособистісної взаємодії та зростає віра і впевненість.

Список використаних джерел:

1. Шульга М. Очікування в екстремальних умовах. Українське суспільство в умовах війни. 2022: колективна монографія / за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 49–59.
2. Adler A. Understanding Human Nature. 2010. 302 p.
3. Франкл В. Людина в пошуку справжнього смислу. Клуб сімейного дозвілля. 2016. 160 с.
4. Horney K. The unknown Karen Horney Essays on gender, culture, and psychoanalysis. New Haven : Yale University Press. 1999. 362 p.
5. Попович І. Психологія соціальних очікувань особистості: методологія, теорія і практика : навч.-метод. посіб. Херсон : Вид-во ХДУ, 2019. 160 с.

6. Попович І. Соціальні очікування особистості як процес психічної регуляції поведінки. *Психологічні перспективи*. 2016. Вип. 27. С. 184–194.
7. Корнев М., Коваленко А. Соціальна психологія. Київ : Геоприн, 1995. 347 с.
8. Максименко С., Соловієнко В. Загальна психологія. Київ : МАУП, 2000. 256 с.
9. Савельчук І. Соціальні очікування молоді: від теоретичного осмислення до практичного застосування у воєнний та післявоєнний період. *Social Work and Education*. 2022. Вип. 9. № 1. С. 113–121. DOI: 10.25128/2520-6230.22.1.9
10. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Київ : Основи, 1998. 709 с.
11. Фройд А. Психологія Я і захисні механізми. URL: i.biz.ua/15/15_8/15_83549_afreyd-psihologiya-ya-i-zashchitnie-mehanizmi.html

References:

1. Shulha, M. (2022). Ochikuvannia v ekstremalnykh umovakh. Ukrainiske suspilstvo v umovakh viiny. 2022: Kolektyvna monohrafiia [Waiting in extreme conditions. Ukrainian society in the conditions of war. 2022: collective monograph] / za red. Ye. Holovakhy, S. Makeieva. Kyiv : Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. P. 49–59. [in Ukrainian].
2. Adler, A. (2010). Understanding Human Nature. 302 p. [in English].
3. Frankl, V. (2016). Liudyna v poshuku spravzhnoho smyslu [A person in search of true meaning]. Klub simeinoho dozvillia. 2016. 160 s. [in Ukrainian].
4. Horney, K. (1999). The unknown Karen Horney Essays on gender, culture, and psychoanalysis. New Haven : Yale University Press. 362 p. [in English].
5. Popovych, I. (2019). Psykholohiia sotsialnykh ochikuvan osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka [Psychology of social expectations of the individual: methodology, theory and practice]. Kherson : Vyd-vo KhDU, 160 s. [in Ukrainian].
6. Popovych, I.S. (2016). Sotsialni ochikuvannia osobystosti yak protses psykhičnoi rehuliatsii povedinky [Social expectations of an individual as a process of mental regulation of behavior]. *Psykholohichni perspektyvy*, 27. S. 184–194. [in Ukrainian].
7. Korniev, M., & Kovalenko, A. (1995). Sotsialna psykholohiia [Social Psychology]. Kyiv : Neoprun, 347 s. [in Ukrainian].
8. Maksymenko, S., & Soloviienko, V. (2000). Zahalna psykholohiia [General Psychology]. Kyiv : MAUP. 256 s. [in Ukrainian].
9. Savelchuk, I. (2022). Sotsialni ochikuvannia molodi: vid teoretychnoho osmyslennia do praktychnoho zastosuvannia u voiennyi ta pisliavoienni period [Social expectations of youth: from theoretical understanding to practical application in the war and post-war period]. *Social Work and Education*, 9. № 1. S. 113–121. DOI: 10.25128/2520-6230.22.1.9 [in Ukrainian].
10. Froid, Z. (1998). Vstup do psykhoanalizu [An introduction to psychoanalysis]. Kyiv : Osnovy, 709 s. [in Ukrainian].
11. Froid, A. Psykholohiia Ya i zakhysni mekhanizmy [Self psychology and defense mechanisms]. Retrieved from i.biz.ua/15/15_8/15_83549_afreyd-psihologiya-ya-i-zashchitnie-mehanizmi.html [in Ukrainian].